

Huoranszki Ferenc

Russell leíráselmélete mint metafizika

„In philosophy especially the tyranny of traditional words is dangerous, and we have to be on our guard against assuming that grammar is the key to metaphysics, or that the structure of a sentence corresponds at all accurately with the structure of the fact that it asserts.” (*The Analysis of Mind*, 178.)

I

Russell 100 évvel ezelőtt, 1905-ben a *Mind* hasábjain megjelent írása, *A denotálásról*, leíráselméletének első megfogalmazása. Elmélete azóta a nyelvfilozófiai kánon része lett. Nem abban az értelemben, hogy minden vitán felül álló igazság lenne, már csak azért sem, mert nehéz elképzelni, hogy a filozófiában léteznének efféle igazságok. Az azonban kétségtelen, hogy – bár bizonyos módosításokkal, és precízebb formában kifejtve, mint Russell meglehetősen obskúrus eredeti írásában –, a russelli javaslat egyike azoknak a versengő elméleteknek, amelyek a leírások logikai szerkezetéről, illetve a természetes nyelvekben betöltött funkciójáról szólnak.

Ezek az elméletek, a vizsgált probléma természetéből adódóan, logika- vagy nyelvfilozófiai elméletek. A „leírás” szó maga egy stílusalakzatra utal, a róla szóló elmélet pedig a leírásokat tartalmazó mondatok logikai szerkezetét, illetve nyelvi funkcionális szerepét hivatott tisztázni. A következőkben azonban amellet érvelek, hogy Russell leíráselméletét nemcsak logikai- vagy nyelvfilozófiai elméletnek szánta. Az elmélet azt a célt is szolgálta, hogy logikailag megalapozza Russell bizonyos episztemológiai és metafizikai téziseit. Mi több, talán azt is mondhatnánk, az elmélet félreértése, ha azt – amint az manapság gyakori – a természetes nyelvekben leírásnak tekintett stílusalakzat logikai vagy nyelvfilozófiai elemzésének tekintjük.

Mielőtt rátérnék a részletekre, hangsúlyozom, hogy a következőkben nem amellet a triviális tétel mellett érvelek, hogy a leíráselméletnek van metafizikai jelentősége. Ezt senki sem vitatná, még az sem, aki a metafizikai kérdéseket, Russellel ellentétben, értelmetlennek tartja. Amint az mind magából *A denotálásról* című cikkből, mind pedig *Filozófiai fejlődésem* című szellemi önéletrajzából kiderül, Russell elméletével azt a korábban saját maga által is elfogadott meinongiánus ontológiát igyekezett meghaladni, amely valamennyi intencionális tárgyának, a szó valamilyen értelmében, léte-zést tulajdonít.

A meinongiánus ontológiának legalább két olyan következménye van, amelyet később Russell – és a mai napig a legtöbb filozófus – elfogadhatatlannak tartott. Az egyik, hogy az elmélet olyan létezőket vezet be, amelyek létét sem a megfigyelés, sem pedig tudo-

mányos elmélet nem támasztja alá. Márpedig Russell szerint „a logika épp oly kevésbé engedheti meg az unikornisok létezését, mint az állattan, mivel a logika épp úgy a valóságos világgal foglalkozik, ahogyan az állattan, csak éppen a világ absztraktabb és általánosabb vonásai érdeklik” (idézi AYER 1972, 53.o.). A másik, hogy a meinongiánus elmélet a létezés módjait magyarázhatatlan módon megkettőzi. Az eredeti meinongi elmélet szerint ugyanis (szemben a kortárs intencionalista elméletekkel) az intencionális tárgy szükségképpen más módon létezik, mint azok a tárgyak, amelyek valóban léteznek. De vajon mi különbözteti meg az intencionális létezést a valóságostól? Egyáltalán, mi értelme van azt mondani, hogy többféleképp is lehet létezni? Russell leíráselméletének nyilvánvaló célja, hogy segítségével kiküszöbölje a világ intencionális tárgyakkal történő benépesítését.

Ebből azonban néhányan azt a következtetést is levonták, hogy Russell elmélete végső soron a metafizika kritikája. A létezés ugyanis metafizikai fogalom, a russelli elmélet elfogadásának pedig egyik következménye, hogy a „létezik” olyan metafizikai kifejezés, amelyet semmiről sem állíthatunk. (Russell élete végéig kitarított azon nézet mellett, hogy a létezés nem lehet predikátum.) A kvantifikáció elmélete eszerint esz-köz a metafizikai elleni harcban.

Nos, nem vitatom, hogy akár a russelli leíráselmélet, akár a kvantorokat használó predikátumlogika általában ilyen célokat is szolgálhat, de abban bizonyos vagyok, hogy Russell célja nem a metafizika nyelvfilozófiai kritikája volt. Éppen ellenkezőleg, elsődleges célja egy általa realistának nevezett metafizika kidolgozása. Leíráselmélete is ennek részét alkotta. Amikor tehát a russelli leíráselméletéről mint metafizikáról beszélünk, nemcsak azt állítom, hogy az elméletnek van metafizikai jelentősége (amennyiben a metafizika bármely kritikájának is van metafizikai jelentősége), hanem azt is, hogy a leírásokról alkotott elmélet a russelli metafizika része.

De vajon beszélhetünk-e russelli metafizikáról? Mint egyetlen, többé-kevésbé koherens és legalábbis elméleti magját tekintve folytonos tanról aligha. Ebben az értelemben a russelli metafizika nem hasonlítható például Descartes vagy Kant metafizikájához. Minden metafizikában (ahogyan majd minden más elméletben) fellelhetők inkonzisztenciák. Russell esetében azonban ennél többről van szó. Ő tudatosan változtatta véleményét, rendkívüli gyakorisággal, méghozzá alapvető metafizikai kérdések kapcsán. C. D. Broad már 1924-ben csípősen megjegyzi, hogy „mindannyian tudjuk, hogy Mr. Russell majd minden évben egy új filozófiai rendszerrel áll elő” (idézi TULLY 1988/2003, 366.). Ezért a határozott leírás értelmében a russelli metafizikáról beszélni még akkor sem lehet, ha figyelmünket csak filozófiájának realista (tehát a leíráselmélet megfogalmazása utáni) korszakára összpontosítjuk.¹ A következőkben azonban azt állítom, hogy a leíráselmülethez kapcsolódik néhány olyan egymással összefüggő metafizikai megfontolás, amelyet Russell több-kevesebb módosítással élete végéig elfogadott.

A metafizika és a leíráselmélet viszonyával kapcsolatban előzetesen megjegyzem, hogy amikor azt mondom, hogy Russell metafizikai meggyőződése és leíráselmélete között szoros kapcsolat áll fenn, csak annyit állítok, hogy Russell leíráselmélete nem független realista metafizikájától. Azt nem állítom, hogy leíráselmélete bármilyen értelemben metafizikáján alapulna, és természetesen azt sem, hogy metafizikáját leíráselmélete alapozná meg.

¹ Közismert, hogy Russell realista fordulata előtt az idealista monizmus egy változatát védelmezte. Erről igen jó beszámólót ad *Filozófiai fejlődésem* c. könyvének 4. fejezete.

A russelli leíráselmélettel kapcsolatban az alapvető kérdés az, hogy mi is ez az elmélet valójában. Mint fentebb említettem, a jelenlegi kánon szerint a köznyelvben leírásokat tartalmazó mondatok nyelvfilozófiai elemzése. Kétségtelen, hogy néha maga Russell is úgy tekintett elméletére, mint amely ezt a célt szolgálja. Én azonban két okból is megkérdőjelezném ezt az értelmezést. Az egyik ok – amellyel később részletesebben is foglalkozom majd –, hogy ha megvizsgáljuk, milyen problémák megoldására alkalmazza Russell az elméletet, azt találjuk, hogy valójában Russell elsődleges célja nem a természetes nyelvi kifejezések elemzése volt. A másik, hogy ha így értelmeznénk, az elmélet majdnem bizonyosan hibás volna.

Russell leíráselméletének talán legsemlegesebben jellemezése, ha úgy tekintjük, mint a leírásokat tartalmazó mondatok logikai szerkezetének elemzését. Russell kétféle leírást különböztetett meg, határozatlan és határozott leírást. A különbséget köznyelvi terminusok használatával úgy szokás érzékeltetni, hogy akkor beszélünk határozatlan leírásról, ha az „egy” határozatlan névelőt, illetve a „valamely”, „valaki”, „néhány”, „néhány” stb. határozatlan névmást használjuk mondatunkban. Ezzel szemben a határozott leírásokat tartalmazó mondatokban a leírást az „a” vagy „az” határozott névelővel vezetjük be. Ez persze csak megközelítőleg igaz, de ez nem kell, hogy aggasszon bennünket. Sőt, ha helyesen látom, és Russell elméletének elsődleges célja nem a természetes nyelvi kifejezések elemzése, akkor felesleges is egzakt *grammatikai* kritériumok után kutatnunk.

A határozatlan leírások esete viszonylag egyszerű (bár Russell A denotálásról-ban bonyolult módon adja elő.) Amikor azt állítjuk, hogy „Valaki meggyilkolta Kennedyt”, akkor nem egy olyan nem-létező „valaki” nevű személyről állítjuk, hogy megölte az elnököt, aki egyetlen ténylegesen létező személlyel sem azonos, hanem a személyek osztálya felett kvantifikálunk. Azt állítjuk, hogy van legalább egy olyan személy, aki Kennedy gyilkosa. (Tehát kizárjuk például, hogy véletlen baleset áldozata lett.)

A határozott leírások esete ennél bonyolultabb. Russell szerint az olyan mondatok logikai szerkezetét, mint például „Az Odüsszeia szerzője nagy költő volt” két kvantifikáció segítségével érthetjük csak meg, mivel ez a mondat azt állítja, hogy 1. van valaki, aki az Odüsszeia szerzője, 2. csak egy valaki van, aki az Odüsszeia szerzője, 3. az illető nagy költő volt. (Továbbá technikai nehézség, hogy a „csak egyvalaki létezik, aki az Odüsszeia szerzője” kifejezés logikai elemzéséhez szükség van az azonosság predikátumra, de ezzel most nem kell foglalkoznunk.) Ebből következően, a russelli elmélet szerint, ha az Odüsszeiának nem volt szerzője, vagy nem egy szerzője volt, a kijelentés hamis. De ahhoz, hogy hamis legyen, nem kell feltételeznünk, hogy létezett valaki, aki valójában nem létezett, és ezért a mondat értelmetlen, hacsak meg nem különböztetjük a létezés eltérő formáit. Pusztán annyit kell állítanunk, hogy egy leírást tartalmazó mondat két módon lehet hamis. Egyfelől hamis lehet azért, mert egy létező dologról vagy személyről valami olyasmit állítunk, ami nem igaz. Ebben az esetben a kijelentés tagadása igaz. De mondatunk hamis lehet akkor is, ha a benne szereplő leírást senki vagy semmi sem elégíti ki, vagy éppen ellenkezőleg, több dolog is kielégíti. Ebben az esetben azonban a kijelentés egészének tagadása is hamis lehet, mégpedig azért, mert ha a kijelentés alanya nem létezik (vagy éppen ellenkezőleg, több olyan entitás is létezik, amelyik kielégíti a leírást), akkor bármit vagy bárminek az ellenkezőjét is állítunk róla, az összetett kifejezés is hamis kell, hogy legyen.

Russell elméletének még számos érdekes logikai következménye van, de ezekre most nincs mód kitérni.² Azokkal a többnyire jól ismert nyelvfilozófiai ellenvetésekkel sem szeretnék foglalkozni, amelyek az elméletet érték. (Mint például, hogy a referencia-hiányos kifejezéseket intuitíve inkább igazságérték nélkülinek tekintenénk, mintsem hamisnak; vagy hogy a russelli leíráselmélet által meghatározott igazságfeltételeket ki nem elégítő kifejezésekkel is utalhatunk sikeresen, stb.) Számomra ugyanis kétségtelennek tűnik, hogy a russelli leíráselmélet mindezen technikai nehézségektől függetlenül sem a határozott leírásokat tartalmazó *természetes nyelvi* mondatok helyes elemzése. Mégpedig a következő, igen egyszerű okból kifolyólag. Ha a russelli elméletet a leíró kifejezések természetes nyelvi használatáról szóló elméletnek tekintenénk, akkor fel kellene tételeznünk, hogy csak az képes leírásokat tartalmazó mondatokat alkalmazni, aki képes kvantifikált kifejezéseket is megérteni, hiszen a leírás voltaképpen rövidített kvantifikáció. Csakhogy ennek feltételezésére semmi alapunk nincs. Leírásokkal utalni sokkal egyszerűbb nyelvi képességnek tűnik, mint kvantifikált kifejezéseket megérteni.

Russell elméletének azonban, ha feltevésem helyes, nem is az a jelentősége, hogy a leírásokat tartalmazó természetes nyelvi mondatok „mélyszerkezetét” feltárja. Russell leíráselméletének ugyanis van egy formális-logikai, de van egy fontos tartalmi része is. A tartalmi rész arra vonatkozik, hogy *mik valójában* a leírások, nem pedig arra, hogy milyen a logikai szerkezetük. E tekintetben Russell nyilvánvaló módon szembefordul a köznap használattal. Köznyelvi értelemben ugyanis a leírásokat tartalmazó mondatokat megkülönböztetjük a tulajdonneveket tartalmazó mondatoktól. Azt a mondatot, hogy „Az *Odüsszeia* szerzője nagy költő volt” nem tartjuk azonos logikai szerkezetűnek azzal a mondattal, hogy „*Homérosz* nagy költő volt”. (Russell elemzését alkalmazva azt mondhatnánk, hogy az utóbbi rejtett módon sem tartalmaz kvantifikációt). Russell szerint azonban a természetes nyelvi mondatok közül gyakorlatilag egyik sem tartalmaz tulajdonneveket. Szerinte ezek a nevek valójában mind rejtett leírások.

A vizsgált kérdés szempontjából azonban az az igazán érdekes, hogy Russell szerint léteznek logikai értelemben vett tulajdonnevek, amelyek *valóban* tulajdonnevek, és amelyek sajátos szerepét csak a russelli episztemológiai és metafizikai elképzelések segítségével érthetjük meg. Mit értek azalatt, hogy a russelli „logikai tulajdonnevek” *valóban* tulajdonnevek? Mi különíti el ezeket a többi (köznyelvi) tulajdonnévtől, amelyek Russell szerint rejtett leírások? Az a sajátos szemantikai viszony, amely a név és a megnevezett között fennáll. E sajátos szemantikai viszony a *megnevezés*. A név megnevezi azt, amire vonatkozik. Ez triviálisnak tűnik, de egyáltalán nem az. (Frege szerint például, legalábbis a bizonyos értelmezések szerint, nincs olyan szemantikai funkció, hogy megnevezés.³)

Mi jellemzi ugyanis a megnevezést mint szemantikai funkciót? Az, hogy a név *jelentése* maga a jelölt tárgy. Ez nyilvánvalóan nem érvényes a leírásokra. A leírások a jelölt tárgy valamely tulajdonsága révén utalnak a tárgyra, nem pedig közvetlenül. Dummett értelmezése szerint például Frege azt állította, hogy csak így, tehát valamely tulajdonság révén utalhatunk egy partikuláris tárgyra. Hogy miként értelmezzük Fregét, az persze vita tárgya lehet. Az azonban bizonyos, hogy Frege a nevek esetében is különbséget tesz jelentés és referencia között, ebből pedig az következik, hogy nem

² Ezeknek kiváló összefoglalását adja FARKAS – KELEMEN *Nyelvfilozófia*, 148–153.

³ Op. cit., 89. o. Russell elméletének kritikáiról, illetve a kritikák kritikájáról lásd például Sainsbury 1979.

ismerhette el a megnevezést, mint olyan szemantikai viszonyt, amelynek esetében a jelentés egybeesik a referenciával. Russell azonban nemcsak hogy megengedett egy ilyen szemantikai viszonyt, de ismeretelméletében, amint az közismert, kiemelt szerepet is szánt neki.

Ha belegondolunk a közvetlen referenciaelmélet következményeibe, akkor máris közelebb jutottunk annak megértéséhez, hogy mennyiben metafizika a russelli leíráselmélet. A legfontosabb következmény az, hogy egy nevet csak akkor használhatunk értelmesen, ha ismerjük a név referenciáját. Ebből pedig további fontos következmények adódnak. Először is, ha helyesen használ valaki egy nevet, nem tévedhet a referenciát illetően. Ez azt jelenti, hogy lehetetlen, hogy amennyiben több név is utal ugyanarra tárgyra, a névhasználó ne tudja, hogy a nevek ugyanarra a tárgyra utalnak. Másodsor pedig, ha a névhasználó helyesen használ egy nevet, akkor lehetetlen, hogy a név ne referáljon semmire, azaz, hogy a tárgy, amelyre utal, ne létezzék.

Ezek rendkívül szigorú feltételek. Nyilvánvalóan tűnik, hogy a köznyelvi vagy „közön-séges” tulajdonnevek ezeknek a feltételeknek nem tesznek eleget. A görögök sokáig azt hitték, hogy a „Phosphorus” és a „Hesperus” név nem ugyanarra az égitestre utal, következésképpen tévedniük kellett egy, a köznyelvi értelemben vett tulajdonnév referenciáját illetően. A filológusok pedig – ha jól tudom – ma is vitatkoznak azon, hogy Homérosz létező személy volt-e vagy legendás alak. A köznyelvi tulajdonnév használata tehát nem implicálja, hogy a névnek feltétlenül van referenciája. További érveket igényel persze annak bizonyítása, hogy ez valóban így van-e, de számunkra most csak az a fontos, hogy Russell nem minden alap nélkül gondolta, hogy így van. Sőt, bár ezt tudtommal Russell ebben a formában sehol sem fogalmazza meg, elméletéből az következik, hogy a köznyelvi tulajdonnevek esetében a referenciátévedés nemcsak lehetséges, de általános jelenség is. Mégpedig éppen azért, mert a köznyelvi tulajdonnevekre úgy tekintünk, *mintha* logikai értelemben vett tulajdonnevekként funkcionálnának.

A következő kérdés, amelyet meg kell vizsgálnunk, hogy lehetséges-e egyáltalán bármi, ami kielégíti Russell szigorú feltételeit? Vajon a logikai tulajdonnév nem logikai fikció-e? Russell szerint nem. A logikai tulajdonnevek jelentése, azaz referenciája alapvető szerepet tölt be mind a russelli ismeretelméletben, mind a russelli metafizikában. Éppen ez a szerep az, melynek segítségével világossá tehetjük a leíráselmélet és a metafizika kapcsolatát. Állításom a következő: Russell metafizikája, legalábbis filozófiai fejlődésének abban a szakaszában, amikor leíráselméletét megfogalmazta, de még az 1920-as évek neutrális monista korszakában is, *a partikularitás egyetlen formáját ismeri el, mégpedig az érzetek közvetlen tárgyaként megjelenő partikulárékat. Az érzet közvetlen tárgya mindig partikuláré, viszont semmi más nem az.*

Ez utóbbi tényből, nevezetesen hogy Russell szerint az érzet közvetlen tárgya mindig partikuláré, viszont más nem az, fontos ismeretelméleti és nyelvfizikai következmények adódnak. E következmények azzal kapcsolatosak, ahogyan Russell megfogalmazza az ismeretek és egyben a megértés fundamentumára vonatkozó elvét, a híres „ismeretség” elvet. Eszerint „Minden kijelentésnek, melyet megérthetünk, teljes egészében olyan összetevőkből kell állnia, amelyekkel ismeretségben vagyunk.” (RUSSELL 1917/1976, 335.) Hogy mivel lehetünk ismeretségben, az némileg bizonytalan, de Russell abban nem kételkedik, hogy legalább két különböző típusú dologgal is ismeretségben lehetünk. Egyrészt ismeretségben lehetünk bizonyos tulajdonságokkal, amelyeket univerzáléknak tekint. Másfelől ismeretségben lehetünk partikulárékkal is. E partiku-

lárék azonban, eltekintve néhány bizonytalan megjegyzéstől, amely feltételesen megengedi, hogy az Én is közéjük tartozzék, kizárólag érzéki partikulárék vagy ahogyan a korai Russell (Moore nyomán) nevezte őket: érzéki adatok. (Később az „érzet” (sensation), még később a „észlelet” („percept”) kifejezést használta.)

Hangsúlyozni szeretném tehát, hogy Russell partikulárekra vonatkozó metafizikai elképzelései nyilvánvalóan nem függetlenek attól, ahogyan a logikai tulajdonnevek szemantikai szerepét értelmezi. Nem állítom persze, hogy minden a tulajdonnevek szemantikai természetéről szóló elmélet feltételez egy ilyen kapcsolatot, bár abban bizonyos vagyok, hogy nem Russell az egyetlen, akit nyelvfilozófiai elképzelései megfogalmazásában befolyásoltak a tulajdonságokkal és a partikularitással kapcsolatos metafizikai meggyőződései. A következőkben szeretném e kapcsolat néhány fontos elemére részletesebben is főlhívni a figyelmet.

Kezdjük talán a logikai tulajdonnevekkel kapcsolatos korábban említett szigorú elvárásokkal. Az érzéki partikulárék jellegzetessége, hogy közvetlenül tudatukban vagyunk. Mit jelent ez? Azt, hogy nem valamilyen tulajdonság révén következtetünk létükre, ahogyan azt az egyéb partikulárék esetében tennénk – hozzáteszem, ha lennének ilyenek, mert egyik konklúzióm éppen az lesz, hogy bár Russell explicit állításai ez ügyben sem következetesek, az elméletéből következő egyetlen konzisztens metafizikai elképzelés szerint ilyen partikulárék valójában nem is létezhetnek. Miután a logikai tulajdonnevek olyan partikulárék nevei, amelyek, ha ismeretségben vagyunk velük, közvetlenül adottak számunkra, ezért ebben az esetben lehetetlen, hogy a nekik adott nevek ne létezőre utaljanak. Másodsor, még ha két nevet is adnánk egy ilyen partikulárnak, az is lehetetlennek tűnik, hogy ne ismerjük fel: a két név ugyanarra a dologra utal. Ahhoz ugyanis, hogy tévedhessünk, a dolgot valamilyen tulajdonsága révén kellene azonosítanunk. (Ekkor ugyanis lehetséges, hogy nem ismerjük fel: a két eltérő tulajdonság ugyanazon dolog sajátossága.) Csakhogy az érzéki partikulárék elemiek: mivel nem tulajdonságaik révén azonosítjuk őket, így Russell szerint nem is tévedhetünk felismerésüket illetően. Ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy egy érzéki partikulárét illető név jelentése közvetlenül maga az érzéki partikuláré. A nevek szemantikai funkciója közvetlenül a megnevezés. Szükségtelen valamilyen fregei értelemben vett jelentést kapcsolni hozzájuk.

Hangsúlyozom, hogy Russell logikai nevekről szóló elmélete nem csak ismeretelméleti feltevéseken alapul. Természetesen nem független az empirista fundacionalizmustól, de annál jóval többet is feltételez. Egy empiristának például nem kell tagadnia sem azt, hogy közvetlenül tulajdonságokat érzékelünk, sem pedig azt, hogy a tulajdonságok valamely összessége is partikulárét alkothat. Ha elfogadjuk Russell azon meggyőződését, hogy a logikai tulajdonnevek csak partikulárekra utalhatnak, még mindig megengedhetjük, hogy legalább néhány köznyelvi tulajdonnév valódi („logikai értelemben vett”) név legyen. E nevek eszerint a tulajdonságok olyan együtteseire vonatkoznának, amelyeket partikuláréknak tekinthetünk. Russell azonban nem fogadhatott el egy ilyen megoldást, mégpedig éppen azon metafizikai meggyőződése miatt nem, amely szerint az univerzáléként felfogott érzékelhető, kvalitatív tulajdonságok valójában olyan *absztraktumok*, amelyeket a konkrét érzéki partikulárisok összehasonlításából elvonatkoztatással nyerünk. Absztraktumok azonban – amelyek természetüknél fogva nem időben léteznek – nem alkothatnak egyetlen konkrét fizikai tárgyat sem.

Hogy világosabbá tegyük, miként gondolkodott Russell azokról a fizikai tárgyakról vagy személyekről, amelyeket általában partikuláréknak tekintenek, induljunk ki ismét

a köznyelvi értelemben vett tulajdonnevekből. Ezeket a tulajdonneveket nem csak partikulárákra alkalmazzuk, ebben mindenki egyetért. Tulajdonneve van a városoknak és az országoknak, de tulajdonnevük van az egyetemeknek és a csillagrendszereknek is. Ezek pedig nem metafizikai értelemben vett partikulárek, hanem összességek. Ezért tehát bizonyos mértékig konvenció kérdése, hogy a köznyelvi tulajdonnevek milyen entitásokra vonatkozhatnak. A *common sense* elképzelés szerint a legtöbb esetben partikulárákra vonatkoznak (például személyekre), de vannak esetek, amikor partikulárek összességét jelölik. Russell véleménye szerint azonban *minden* köznyelvi tulajdonnév összességet illet. Azok a fizikai tárgyak vagy személyek, amelyekre a köznyelvi tulajdonnevek vonatkoznak, nem partikulárek, hanem összességek, aggregátumok.

E helyütt érdemes hangsúlyozni a russelli elképzelés és a több empirista által elfogadott tulajdonságnyaláb-elmélet közötti különbséget. A tulajdonságnyaláb-elmélet nem tagadja, hogy a közönségesen partikuláréknak tekintett tárgyak valóban partikulárek. Igaz, az elmélet szerint a partikuláréknak nincs a tulajdonságtól bármilyen értelemben véve független létük, de a tulajdonságok bizonyos összessége egy adott időpontban partikuláret alkot, konstituál. Russell elképzelése szerint azonban a köznap értelemben vett tárgyakat *nem* tulajdonságok alkotják, konstituálják, hanem időben fennálló érzéki partikulárek. Az érzéki partikulárek szerepe tehát nem pusztán ismeretelméleti. Nem csupán arról van szó, hogy rajtuk keresztül ismerjük meg a partikuláris tárgyakat. Maga a fizikai tárgy nem más mint partikulárek, méghozzá érzéki partikulárek összessége.⁴

Miután a fizikai tárgyak nem tulajdonságokból, hanem időben megjelenő és eltűnő érzéki partikulárékból állnak, ezért négydimenziósak: létezésük inkább a folyamato kéhoz, mint a tradicionális értelemben vett szubsztanciákéhoz hasonló. Ha van a russelli metafizikának állandó motívuma, az a hagyományos szubsztancia alapú metafizika kritikája. A fizikai tárgyak világáról szóló elképzelését egy helyütt olyan világosan és képletesen fogalmazza meg, hogy érdemes szó szerint is idéznünk.

„A partikuláris entitásokat (amelyekből a fizikai világ áll, H. F.) nem annyira az épületet alkotó téglák analógiájára kell felfognunk, mint inkább a szimfóniában előforduló hangok analógiájára. Egy szimfónia végső összetevői (ha eltekintünk a relációktól) a hangok, melyek mind csupán rövid ideig tartanak. Egybegyűjthetjük mindazokat a hangokat, amelyeket egy hangszeren játszanak le: ezeket lehet analógnak tekinteni az egymást követő partikuláris entitásokkal, amelyeket a *common sense* egyetlen „dolog” egymást követő állapotainak tart. Ám a „dolgot” semmivel sem szabad „valóságosabbnak” vagy „szubsztanciálisabbnak” tartanunk, mint – mondjuk – a harsona szólamát.” (RUSSELL 1917/1976, 208-9.)

Bár e helyen ezeket a kérdéseket nem vizsgálhatom, érdemes megjegyezni, hogy a russelli metafizika természetesen nem motiválatlan. Russell elképzelése szerint ugyanis ez az egyetlen olyan metafizikai álláspont, amely a modern fizika eredményeivel összeegyeztethető. Russell filozófiájának talán legizgalmasabb része az, amely a korban megszokott atomista közhelyek hangoztatása helyett szembenéz azzal a ténnyel, hogy a modern fizika képtelen bármit is mondani az anyag intrinszikus tulajdonságainak mibenlétéről, nem is beszélve arról, hogy miként ismerhetnénk meg eze-

⁴ Mindezt persze nem könnyű összeegyeztetni azzal, hogy Russell bizonyos helyeken a tulajdonságnyaláb-elméletet védelmezi. Érzésem szerint Russell néha úgy tekint az érzékelés tárgyaira, mint partikulárákra, máskor azonban úgy, mint érzéki tulajdonságok instanciáira. Ennek a következetlenségnek a magyarázata valószínűleg az ismeretelmélete és a metafizikája közötti feszültségben rejlik.

ket. Befejezésül két olyan problémát említek, amellyel – minden érdekessége és érénye ellenére – nyilvánvalóan szembe kell néznie a russelli elméletnek.

Az egyik a logikai tulajdonnevek kérdése. Láttuk, hogy milyen feltételeknek kell eleget tenniük és mire kell vonatkozniuk (azaz mit kell jelenteniük) e tulajdonneveknek. Azt is tudjuk, hogy nincs olyan köznyelvi tulajdonnév, amely ezeket a feltételeket kielégítené, és azt is láttuk, hogy miért. De vajon van-e bármilyen olyan nyelvi entitás, amely kielégíti ezeket? Russell egy korai tanulmányában két példát említ: az „én” és az „ez” szavakat. (RUSSELL 1917/1976, 363.) Az „én” szót azonban rögtön zárójelbe is tehetjük, mivel Russell már ekkoriban is kételkedett az Én partikularitásában⁵, később pedig, amikor az ún. neutrális monizmus álláspontját fogadta el a korábban követett brentanói álláspont helyett, kifejezetten logikai hibának tartotta azt a nézetet, amely szerint az „én” partikuláréra utal.⁶ Marad tehát az „ez” kifejezés. Ezzel azonban nyilvánvalóan baj van. Az „ez” nem tulajdonnév, hanem demonstratív indexikus kifejezés, amely közismert módon egészen más logika szerint működik, és más szemantikai szerepet tölt be, mint a tulajdonnevek. Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy a logikai tulajdonneveknek egyáltalán nincs köznyelvi megfelelőjük. Ez persze önmagában semmi ellen nem érv, de mégis azt sugallja, hogy a russelli logika tulajdonneve végső soron egyáltalában nem név.

A másik következmény, amely a leírás elméletére vonatkozik, már nem csupán valamely intuitív grammatikai meggyőződésünknek – ami sohasem megkérdőjelezhető – mond ellent. Mint korábban említettem, úgy látom, hogy a russelli leíráselmélet nem adhat megfelelő beszámolót arról, miként használjuk a leírásokat. De ebből nem következik, hogy ne köthetné ki, hogy egy logikailag, tudományosan és metafizikailag adekvát nyelv miként kellene, hogy használja a leírásokat. Mint láttuk, Russell szerint a leírásokat tartalmazó mondatok nem utalhatnak partikulárékra, és nem is foglalhatnak magukban partikulárékra utaló kifejezéseket. Miután az ilyen mondatok voltaképpen kvantifikált kifejezések, nem logikai alkotóelemeik csak a tulajdonságokra utaló predikátumok lehetnek. A tulajdonságok pedig, ahogyan azt szintén láttuk, Russell szerint absztrakciómok.

Nem kívánom tagadni, hogy ez az elmélet jól működhet abban az esetben, amikor a leírások nem vonatkoznak semmilyen tényleges összességre. Láttuk, az elmélet meg tudja magyarázni, miként beszélhetünk értelmesen olyan dolgokról (összességekről), amelyek valójában nem léteznek, anélkül, hogy ontológiánkat a „reális, de nem létező” (hanem „szubszisztáló”) tárgyakkal kellene felhívítanunk. De vajon mi a helyzet azokban az esetekben, amikor a leírás egy valóban létező összességre, például Bismarckra utal? Azaz hogyan vagyunk képesek a leírás segítségével olyan összességre utalni, amelyeket a *common sense* tárgyakként tekint, s amelyek *mint* tárgyak ugyan a russelli metafizika szerint nem léteznek, de mint összességek – szemben például a Hamlet nevű összességgel – igen? Russell ezzel kapcsolatban a következő intuitive aligha vitatható kritériumot fogalmazza meg: „a leírásnak ahhoz, hogy valami partikuláréra alkalmazható legyen (itt nyilván partikulárék olyan összességéről van szó, amit a *com-*

⁵ „Szerintem ugyanis a valóságos ember – hiába tanúsítja személyazonosságát a rendőrség – valójában szintén pillanatnyi emberek sorozata, s ezek mindegyike különbözik a másiktól, és nem az individuális azonoság, hanem a folytonosság és bizonyos benső oksági törvények kapcsolják össze őket.” (RUSSELL 1917/1976, 207.)

⁶ Lásd elsősorban a *The Analysis of Mind* első, a tudatosság fogalmát taglaló előadását. A brentanói elmélet szerint a tudatosság aktusát meg kell különböztetnünk annak tárgyától. A neutrális monizmust elfogadó Russell szerint ez a korábban már említett metafizikai nehézségekhez vezet, ezért olyan elméletet kell elfogadnunk, amelyben e megkülönböztetés nem játszik szerepet.

mon sense partikulárénak tekint, H. F.), hivatkozást kell magában foglalnia egy (nyilván genuin értelemben vett, H. F.) partikuláréra, amellyel ismertségben vagyunk, hacsak a leírt dologról való ismeretünk nem akar egyéb lenni, mint ami a leírásból logikailag következik” (RUSSELL 1912/1991, 61.). Nehéz azonban belátni, hogy egy russelli partikuláréra történő hivatkozással miként azonosíthatunk egy meghatározott összességet. Következésképpen megmagyarázhatatlan, hogyan vonatkozhat egy leírás az empirikus megismerés tárgyaira.⁷ Ez pedig súlyos következmény egy egyébként kifejezetten empirista indíttatású metafizika esetében.

Amit érzésem szerint Russellnek mondania kellett volna, azt a később a russelli leíráselméletet értelmező Ayer fogalmazta meg. Eszerint a következetes empirizmus azt követeli meg, hogy minden redukálhatatlan partikulárét kiküszöböljünk a metafizikánkból. Minden tulajdonnév leírás, még hozzá olyan leírás, amely érzékelhető tulajdonságok segítségével utal a tulajdonságok nyalábjaként felfogott partikuláréokra. Egy efféle empirista indíttatású leíráselmélet konzisztens elképzelés. Nem egyeztethető össze azonban azzal a russelli metafizikával, amely a világot érzéki partikulárék totalitásának tekinti.⁸

IRODALOM

- AYER, Alfred Jules 1963. Names and Descriptions. In *The Concept of a Person*: London: MacMillan 1963, 129–161.
- AYER, Alfred Jules 1972. *Russell*. London: Fontana-Collins.
- BALDWIN, Thomas 2003. From Knowledge by Acquaintance to Knowledge by Description. In Griffin, Nicholas (ed.) *The Cambridge Companion to Bertrand Russell* 2003, 420–448.
- DONNELLAN, Keith 1966. Reference and Definite Descriptions. *Philosophical Review* 77, 281–304.
- DUMMETT, Michael 1973. *Frege, Philosophy of Language*. London: Duckworth.
- FARKAS Katalin – KELEMEN János 2002. *Nyelvfilozófia*. Budapest: Áron.
- GRIFFIN, Nicholas 2003. (ed.) *The Cambridge Companion to Bertrand Russell*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HYLTON, Peter 2003. The Theory of Descriptions. In Griffin, Nicholas (ed.) *The Cambridge Companion to Bertrand Russell*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 202–340.
- KRIPKE, Saul 1980. *Naming and Necessity*. Oxford: Blackwell.
- QUINE, Willard van Orman 1985. *Arról ami van*. In Copi, Irving M. – Gould, James A. (szerk.) *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Budapest: Gondolat, 1985, 273–297.
- RUSSELL, Bertrand 1905/1985. On Denoting. *Mind* 14, 479–93. Magyarul: A *denotálásról*. Copi, Irving M. – Gould, James A. (szerk.) *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Budapest: Gondolat 1985, 143–166.
- RUSSELL, Bertrand 1912/1991. *A filozófia alapproblémái*. Budapest: Kossuth, 1991.
- RUSSELL, Bertrand 1917/1976. *Miszticizmus és logika*. Budapest: Magyar Helikon, 1976.
- RUSSELL, Bertrand 1919/1993. Descriptions. In Moore, Adrian W. (ed.) *Meaning and Reference*. Oxford: Oxford University Press 1993, 46–55.
- RUSSELL, Bertrand 1921/1992. *The Analysis of Mind*. London: Routledge 1992.
- RUSSELL, Bertrand 1927/1992. *The Analysis of Matter*. London: Routledge 1992.
- RUSSELL, Bertrand 1959/1968. *Filozófia fejlődésem*. Budapest: Gondolat 1968.
- SAINSBURY, R. Mark 1979. *Russell*. London: Routledge and Kegan Paul.
- SEARLE, John R. 1983. *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- STAWSON, Peter Frederick 1950/1985. On Referring. *Mind* 59, 320–344. Magyarul: A referálásról. Copi, Irving M. – Gould, James A. (szerk.) *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. 1985, 167–206.
- TULLY, Robert E. 1988/2003. Russell's Neutral Monism. In Griffin, Nicholas (ed.) *The Cambridge Companion to Bertrand Russell*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 332–370.

⁷ Amint arra a dolgozatról szóló vitában Zvolenszky Zsófia is felhívta a figyelmet, ez bizonyára nincs így a köznyelvi tulajdonnevek esetében (például a „Balaton közepe” leírásban szerepel egy olyan tulajdonnév, amellyel ismeretségben lehetünk). Amennyire látom azonban, a probléma megmarad, ha a nevek referenciájaként csak az érzéki partikulárékat ismerjük el.

⁸ Köszönettel tartozom Tőzsér Jánosnak a tanulmány egy korábbi változatához fűzött hasznos kommentárjaiért.

BUDAPESTI SZÍNHÁZ

VÁROSLIGET
POLGÁR KÁROLY IGAZGATÓ

MÁJUS 14-étől
MINDEN ESTE

SZŐLKE PEPI

CSIBÉSZ OPERETT

3 FELVONÁSBAN

IRTA:

HERVAY FRIGYES

ZENÉJÉT SZEREZTE:

SAS NÁCI

földes

Budapesti Színház: Szőke Pepi. Szignált: Földes. Litográfia, 1914